

ГЕРМАНСЬКІ МОВИ

УДК 81'373.72

DOI <https://doi.org/10.32838/2710-4656/2021.3-1/15>**Бечко Я. В.**

Уманський національний університет садівництва

СЕМАНТИЧНИЙ РОЗВИТОК ДІЄСЛІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ ГОРІННЯ АНГЛ. *BURN, FIRE* У КОНТЕКСТІ ВНУТРІШНЬОЇ ФОРМИ ФРАЗЕМ

У статті аналізуються особливості внутрішньої форми фразеологізмів, що включають багатозначні дієслова на позначення термічних процесів, а саме ті, які передають процес горіння/спалення (англ. *burn, fire*), а також розглядаються такі аспекти внутрішньої форми фразеологічних одиниць, як прозорість, образність, метафоричний та метонімічний характер. Автор з'ясовує, як внутрішня форма досліджуваних фразеологізмів співвідноситься з тими чи іншими фразеологічно пов'язаними вторинними значеннями відповідної ключової лексики, а також визначає семантичний і фразеотвірний потенціал полісемантичних дієслів термічної семантики англ. *burn, fire* відповідно до їх здатності передавати, зокрема у вторинному використанні, дуже широкий спектр значень, які належать до різних семантичних сфер і вираження яких прямо чи опосередковано мотивується термічною семантикою. Автор залучає до розгляду не лише ідіоматичні фраземи номінативного та предикативного характеру, а й порівняльні звороти, прислів'я та приказки, усталені мовленнєві формули, в яких ключовими компонентами виступають багатозначні дієслова високотемпературної семантики англ. *burn, fire*.

Автор зауважує, що для структурно-функціонального угруповання фразем із дієсловом на позначення горіння важливим є протиставлення, з одного боку, термінологічних сполук (як сучасних, так і традиційних) стилістично більш або менш нейтрального характеру і образно-експресивних фразеологізмів, здебільшого експліцитно предикативних – з іншого. Окрім того, для полісемантичних дієслів термічної семантики англ. *burn, fire* тут має вагоме значення можливість фігурувати у складі фразеологічних утворень не лише в особових, а й у неособових, зокрема дієприкметникових, формах. З іншого боку, саме з дієслівною приналежністю ключової фразеотвірної лексики можна зіставити і ті випадки, коли терміносполука має предикативний характер, а дієслово горіння виступає в ній в особовій формі.

Ключові слова: фразема, внутрішня форма, ключове слово, смисловий розвиток, структура, семантика, багатозначність.

Постановка проблеми. Термічні явища відіграють істотну роль у житті людини, її природному та суспільно-культурному довіллі. Лексеми, що належать до «термічної» сфери, здатні передавати, зокрема у вторинному використанні, дуже широкий спектр значень, які належать не лише до цієї, а й до інших семантичних сфер і вираження яких прямо чи опосередковано мотивується термічною семантикою. Нас цікавить внутрішньомовний механізм функціонування семантики багатозначних лексичних одиниць на фразеологічному рівні, оскільки проблематика взаємовідношень лексико-семантичної та лексико-фразеологічної підсистем мови теж є недостатньо вивченою й **актуальною** у теоретичній фразеології.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням смислового розвитку «термічних» слів у царині лексичної семантики і словотвору займаються І. В. Беседовська, Т. О. Черниш, Л. В. Педченко, К. С. Верхотурова, Я. В. Бечко [4; 9; 7; 6; 5], натомість фразеологічних студій тут бракує, особливо на матеріалі англійської мови.

Постановка завдання. У нашій статті ми ставимо за мету з'ясувати особливості внутрішньої форми фразеологізмів, що включають полісемантичні дієслова на позначення термічних процесів англ. *burn, fire*. За об'єкт нашого дослідження ми вибрали англійські ідіоматичні фраземи номінативного та предикативного характеру, порівняльні звороти, прислів'я та приказки,

усталені мовленнєві формули, в яких ключовим компонентом виступають дієслова англ. *burn, fire*. Предметом нашої розвідки є аналіз рис та особливостей функціонування внутрішньої форми фразеологізмів, що включають полісемантичні дієслова на позначення термічних процесів. Відповідно, ми поставили перед собою завдання з'ясувати, як внутрішня форма досліджуваних фразеологізмів співвідноситься з тими чи іншими фразеологічно пов'язаними вторинними значеннями ключових лексем.

Виклад основного матеріалу. Структурно-семантичний аналіз предикативних фразем із ключовим лексичним компонентом показав: а) що їхня внутрішня форма виявляє певні спільні риси; б) що ці риси знаходяться у співвідношенні з тими чи іншими фразеологічно пов'язаними вторинними значеннями згаданої ключової лексеми. Фразеологічно пов'язаним, чи фразеологічним, ми називаємо те значення, яке слово отримує, виступаючи у контексті фраземи, й яке є, отже, складником цілісного значення цієї фраземи.

Серед проаналізованого матеріалу ми знаходимо приклади з «нульовим» семантичним розвитком, тобто такі утворення, де фразеологічне значення відповідної лексеми є цілком тотожним її лексичному значенню. Передовсім це стали порівняння, що ж до паремій із такими дієсловами, то хоча вони здебільшого й допускають дослівне прочитання, але є підстави вважати, що істотним для них є не це, а узагальнююча інтерпретація їх дослівного змісту.

У номінативних описових термінопозначеннях денотатами виступають об'єкти, у той чи інший спосіб реально пов'язані з вогнем (чи схожі на нього, але в історичній перспективі те, що зараз витлумачується як подібність, могло сприйматись як тотожність). Через це розвиток відповідної семантики у їх складі можна визначити як метонімічний, пор., напр., англ. *burnt-cork artist* «виконавець негритянських пісень, загримований негром» [3, с. 174] (досл. «актор, що загримований опаленим корком») (палений корок використовувався як засіб гримування «під негра»); пор. також англ. *burn iron* «знаряддя таврування» [13, т. 1, с. 451] («досл. залізо для припалювання»); *burn mark* «тс.; тавро» [13, т. 1, с. 451] (досл. «позначка, зроблена шляхом припалювання»). Зазначимо, що у стилістично відзначеному предикативно-ідіоматичному виразі англ. *to be burnt with the same / one iron* «бути однаковим, нічим не вирізнятися, бути не кращим за інших / іншого» [13, т. 1, с. 451] (досл. «бути припаленим тим же тавром») семан-

тика таврування служить внутрішньою формою для образно-узагальненої метафори.

У прислів'ї англ. *old love burns low when new love breaks* «старе кохання лише слабшає, натомість нове розбивається; стару любов іржа не їсть» [1, с. 188] (досл. «стара любов горить слабо, коли нова ламається») наявність предикативного компонента *low* свідчить, що тут ми маємо саме фразеологічну метафору, яка, конкретизуючи й унаочнюючи мовно-усталене афективно-емоційне значення дієслова *burn*, образно ототожнює стару любов із вогнем, який може слабшати, але ж продовжує горіти.

Словосполука англ. *to burn the water* «бити рибу остеном з човна в нічний час при світлі факела, вогнища тощо; лучити рибу» [3, с. 175] (досл. «палити воду») відображає, як уже було зазначено, старий спосіб ловлі риби вночі за допомогою штучного світла; тоді рибу приваблювали, використовуючи запалені смоляні лучини – звідси російська назва – або факели, і били острогою. Цікаво зіставити цей вираз з іншим, із позірною ідентичною внутрішньою формою, але з іншим, протилежним змістом, в якому йдеться про невдалу ловлю риби, англ. *to burn the beck* «невдало ловити рибу» [13, т. 1, с. 452] (досл. «палити ручай»; англ. діал. *beck* «ручай»).

Серед переносних фразеосемантичних варіантів присутнє значення, яке пов'язане з негативно-деструктивним впливом і є типовим для «термічних» слів, зокрема для найменувань вогню, ужитих у складі фразем (англ. *a (the) burnt child dreads the fire* «обпікся на молоці, будеш думати і на воду» [2, с. 277] (досл. «обпечена дитина вогню боїться»); *if you play with fire you get burnt* [12, с. 43] (досл. «якщо будете гратися з вогнем, то обпечетеся»)). Аналогічне значення знаходимо також в: англ. *fiddle while Rome burns* «займатися дрібницями в годину серйозної небезпеки, нічого не робити серйозного під час того як руйнується, або знищується щось важливе» [15, с. 104] (досл. «грати на скрипці в той час, як горить Рим»); *burn in effigy* «символічно знищити; дати вихід своєму гніву на зображення об'єкта почуття» [11, с. 526] (досл. «спалити у вигляді зображення»); *burn one's fingers (get one's fingers burnt)* «обпектися на чомусь», «страждати через те, що втрутилися у чийсь справи» [15, с. 38] (досл. «палити свої пальці (обпалити пальці)»).

Варто зауважити, що серед проаналізованого матеріалу ми зустрічалися з образним витлумаченням вогню, процесу горіння як причини (зокрема, негативного характеру), яка спонукає

людину до швидких активних дій, пор. вираз англ. *where is the fire?* «Що ви поспішаєте як на пожежу?» [2, с. 279] (досл. «Де пожежа?»), уживаний для передачі здивування від поспішних дій співрозмовника. Аналогічні вирази (зокрема, і мовленнєві формули), але зі словесним вираженням «рушійного» образу вогню за допомогою дієслова горіння, знаходимо серед фразем із цим дієсловом. Ця причина поспіху може локалізуватися поза людиною, але процес горіння образно може міститися й у самій людині, виступаючи як метафора її внутрішньої потреби. Тут теж можна навести паралелі, де образне представлення палкого й нестримного бажання як процесу горіння всередині тіла може вербалізуватися у субстантивній формі як позначення вогню, пор. англ. *fire in one's belly* «сильне бажання» [10, с. 597] (досл. «вогонь у когось в череві»).

Натомість специфічним для дієслів горіння є переносне значення, умотивоване семантикою цілеспрямованого утилітарного спалення, що його можна окреслити у такий спосіб: «витрачати(ся), знищувати(ся) із певною (конструктивно-утилітарною) метою»: *to burn the candle at both ends* «1. тринькати життя, дарма витрачати сили, здоров'я; 2. не жаліти себе (згоряти на роботі)» [15, с. 41] (досл. «палити свічку з обох кінців»); *you cannot burn the candle at both ends* «не можна робити дві абсолютно різні речі одночасно; не можна витрачати енергію лише в одне русло» [15, с. 41] (досл. «ти не можеш палити свічку з обох кінців»); *burn daylight* «1. палити світло вдень; 2. дарма витрачати час, даремно витрачати сили» [15, с. 38] (досл. «палити денне світло») (цей вираз вжито в трагедії В. Шекспіра «Ромео і Джульєтта» 1, 4, у репліці Меркуціо: *Come, we burn daylight* «Ну ж бо, ми марнуємо час!»); *burn one's house to get rid of the mice* «спалити свій дім, щоб позбутися мишей» (тобто пожертвувати багато чим задля того, щоб позбутися незначної неприємності) [2, с. 402]; *burn not your house to rid of (to frighten) the mouse* «не жертвуй великим, щоб уникнути малої неприємності» [3, с. 174] (досл. «не пали свій будинок для того, щоб позбутися (налякати) миші(у)»).

У виразі *keep the home fires burning* «підтримувати сімейне вогнище, зберігати сім'ю, годувати сім'ю» [2, с. 278] (досл. «підтримувати горіння домашніх вогнищ») горіння, вогонь у печі виступає як символічне осердя домашньої «економіки»).

З огляду на те, що нічна праця (тобто надмірна праця у невластивий час) потребує особливих

зусиль, ми вбачаємо згадане значення й у дієслові горіння, вжитому у фраземі *to burn the midnight oil* «працювати ночами, засиджуватися на роботі допізна» [15, с. 41] (досл. «палити опівнічну олію»). Тут, однак, структура внутрішньої форми видається складнішою: з одного боку, згадка про нічне спалювання олії функціонує як метонімічна перифраза, свідчачи про нічний час відповідної діяльності; водночас «витратним матеріалом» тут виступають і власні сили людини, які витрачаються понад пересічну міру. Образ, що його мотивує значення цілеспрямованого спалення як ефективного технологічного засобу, можна вбачати й у виразі давнього походження англ. *burn one's boats (bridges) (behind one)* «спалити свої кораблі, відрізати собі шлях до відступу, позбавити себе можливості повернення до попереднього» [15, с. 31] («спалити човни (мости) (за собою)»). Укладачі історико-етимологічного словника російської фразеології наводять три версії походження цього виразу, відповідники якого існують у різних мовах. Так, одна із цих версій пов'язує його з «Енеїдою» Вергілія, де одна з троянок, змучена мандрями після загибелі Трої, запропонувала спалити кораблі, щоб чоловіки не змогли плисти далі; інша версія пов'язує цю сполуку з реальними історичними подіями, коли застосовувалася саме така військова тактика з метою запобігти можливості відступу [8, с. 300–301]. Так або інакше, внутрішня форма тут є цілком прозорою, хоча водночас очевидно є й її архаїчність.

У комічному дусі семантика утилітарного спалювання обігрується шляхом переносного вживання виразу біблійного походження *a burnt offering* «1. щось, що пропонується як дар для Бога шляхом спалення на вівтарі; 2. їжа, яка випадково підгоріла під час приготування» [10, с. 199] (досл. «спалена жертва»), пор. у прецедентному тексті Старого Заповіту *And he said, Take now thy son, thine only son Isaac, whom thou lovest, and get thee into the land of Moriah; and offer him there for a burnt offering upon one of the mountains which I will tell thee of* [14, с. 2].

Фразему *to be burnt with the same / one iron* «бути однаковим, нічим не вирізнятися, бути не кращим за інших/іншого» [13, т. 1, с. 451] (досл. «бути припаленим тим же тавром») ми розглядаємо як вторинну, отже, тут «горіти» – це «виявляти свою сутність через істотну ознаку». До речі, можна також сказати, що тут має місце «текстуальна» синекдоха: фрагмент певного тексту служить для передачі змісту, який виражається цілим текстом. Цей приклад демонструє, як фразема може

набувати свого ідіоматичного значення, не просто спираючись на образне переосмислення певної ситуації, а ніби «компресуючи» в собі згадку про таку ситуацію в рамках певного ширшого тексту, в котрому вона вперше виникла як його дослівний фрагмент і без покликання на котрий вона залишається незрозумілою. У семасіології подібне явище, коли слово ніби вбирає в себе семантику свого текстуального оточення, називають, використовуючи термін М. Бреала, семантичним «зараженням» (чи семантичним перенесенням). Як бачимо, це поняття може знайти собі застосування й під час висвітлення виникнення вторинних фразеологічних семантем.

Натомість знання саме історичних реалій дає нам змогу реконструювати мотивацію виразу англ. *burn charcoal* «не мати недільного вбрання» [13, т. 1, с. 451] (досл. «випалювати деревне вугілля»), адже ця виробнича діяльність неминуче призводить до забруднення одягу. Отже, сполука на позначення відповідного фаху, вживаючись у зазначеному переносному сенсі, жартиливо натякає на зазначену обставину; інакше кажучи, це вживання спирається на пресупозицію «якщо хтось займається випалюванням деревного вугілля, то той не носить при цьому святкового вбрання», а те, що реальних підстав для такої пресупозиції в даному випадку разі немає, вносить у використання цього виразу елемент мовної гри з буквальним значенням сполуки.

Висновки і пропозиції. Оцінюючи отримані результати, доходимо таких висновків. Для структурно-функціонального угруповання фразем із дієсловом на позначення горіння важливим є протиставлення, з одного боку, термінологічних сполук (як сучасних, так і традиційних) стилістично більш або менш нейтрального характеру і образно-експресивних фразеологізмів, здебільшого експліцитно предикативних – з іншого.

Однак ця подібність реалізується, зокрема, завдяки частиномовному характеру фразеотвірної лексеми, тобто її приналежності до лексико-граматичного розряду дієслів. Для дієслів англ. *burn, fire* зі значенням горіння тут важить можливість фігурувати у складі фразеологічних утворень не лише в особових, а й у неособових, зокрема дієприкметникових, формах, в останньому випадку займаючи синтаксичну позицію окреслення.

З іншого боку, саме з дієслівною приналежністю ключової фразеотвірної лексеми можна зіставити й ті випадки, коли терміносполука має предикативний характер, а дієслово «горіння» виступає в ній в особовій формі.

У плані функціонування у структурі фразеологізмів дієслова англ. *burn, fire* мають високий потенціал породження ними вторинних фразеологічних семантем. Тут ми теж бачимо, що на лексико-фразеологічному рівні у досліджуваних лексем з'являються узагальнені значення ефективної (результативної), деструктивної за наслідками і негативної за характером цих наслідків дії; а крім того, ці ж дієслова можуть тут передавати дії, також результативні, але протилежні за результатом і за своїми оцінними конотаціями.

Окрім того, і тут ми знаходимо «вогняну» образність як засіб представлення внутрішніх станів людського організму і психіки.

У цьому останньому плані ми можемо вказати на структурування фразеогруп на основі базового для них смислового фрейму, який і визначає інтерпретацію семантики горіння на лексико-фразеологічному рівні; цей фрейм становить утворення, у центрі якого лежить позначення ефективної (результативної) дії, яка співвідноситься з такими експліцитно чи імпліцитно вираженими смислами, як «людина», «вогонь», «негативна/позитивна оцінка», «деструктивний/конструктивний наслідок».

Показовим щодо семантичних відношень іменника на позначення вогню англ. *fire* і дієсловами на позначення процесу горіння англ. *burn, fire*, які існують між ними на лексико-фразеологічному рівні, є те, що дані іменник і дієслова у низці випадків спільно виступають у внутрішній структурі тих самих фразеологізмів, і «вогняна» семантика на рівні дослівного значення в одному випадку дістає лексичне вираження за допомогою субстантиву зі значенням «вогонь», а в іншому – за допомогою дієслова «горіння». Отже, семантика цих позначень є не «субстанціальною», а скоріше процесуальною. Інакше кажучи, із погляду того, як постає «вогонь» на лексико-фразеологічному рівні й на тлі фразем із термічними лексемами, він є не об'єктом (предметом), а дією, процесом, а його назви можна розглядати як такі, що належать до розряду *nomina actionis*.

Список літератури:

1. Англо-американські прислів'я та приказки / авт.-уклад. О. Ю. Дубенко. Вінниця : Нова книга, 2004. 416 с.
2. Англо-русский фразеологический словарь / авт.-сост. А. В. Кунин. Москва : Рус. яз., 1984. 944 с.

3. Англо-український фразеологічний словник / уклад. К. Т. Баранцев. Київ : Знання, КОО, 2005. 1056 с.
4. Беседовська І. В. Семантична природа сенсорних прикметників на позначення температури в сучасній українській літературній мові (на матеріалі поетичних творів Лесі Українки). *Вісник Житомирського державного університету ім. І. Франка*. 2009. № 46. С. 162–165.
5. Бечко Я. В. Особливості внутрішньої форми фразеологізмів з ключовою лексемою укр. *вогонь*. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства*. 2016. Вип. 10. С. 53–56.
6. Верхотурова К. С. Огонь в зеркале русского языка : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01. Екатеринбург, 2009. 213 с.
7. Педченко Л. В. Лексика вогню в говірках російської мови : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.02 «Російська мова». Харків, 2000. 20 с.
8. Словарь русской фразеологии. Историко-этимологический справочник / авт. А. К. Бирих, В. М. Мокиенко, Л. И. Степанова. Санкт-Петербург : Фолио-пресс, 1999. 701 с.
9. Черниш Т. О. Слова на позначення високої температури (на матеріалі української та польської мов). *Польсько-український бюлетень : Київські полоністичні студії*. Київ, 2010. Т. 16. С. 482–495.
10. Longman Dictionary of Contemporary English. The Living Dictionary / ed. by S. Bullon. Harlow, England : Pearson Education Limited, 2003. 1949 p.
11. The American Heritage Dictionary of Idioms / ed. Christine Ammer. NY : Houghton Mifflin Company, 1997. 1191 p.
12. The Concise Oxford Dictionary of Proverbs / ed. John Simpson, Jennifer Speake. Oxford: Oxford University Press, 1998. 364 p.
13. The English Dialect Dictionary / ed. Joseph Wright. London : Oxford University Press, 1898 – 1905. V. I-VI.
14. The Holy Bible (Authorized King James version) / ed. Trinitarian Bible Society. Cambridge : Cambridge University Press, 1994. 1235 p.
15. The Oxford Dictionary of Idioms / ed. Judith Siefring. Oxford, New York : Oxford University Press, 2004. 350 p.

Bechko Ya. V. SEMANTIC DEVELOPMENT OF POLYSEMOUS VERBS ENG. *BURN, FIRE* WITHIN THE FRAMEWORK OF INNER FORM OF PHRASEOLOGICAL UNITS

The author analyses the peculiarities of the inner form of idioms which include polysemantic verbs of thermal semantics Eng. burn, fire and considers such features of inner form of phraseological units as clarity, imagery, metaphoric/metonymic nature. The author also finds out how the inner form of these phraseological units correlate with phraseological meanings of the key lexical component and defines semantic and phrase forming potential of polysemantic verbs of thermal semantics Eng. burn, fire, according to its ability to transfer, particularly in its secondary use, a wide variety of meanings referring to different semantic spheres and their expressing is directly or indirectly motivated by thermal semantics. The author conducts the research using not only nominative and predicative idiomatic phraseological units, but also comparative phrases, proverbs, speech formulae with the key lexical component – polysemantic verbs of thermal semantics Eng. burn, fire.

The author mentions that for the structural and functional grouping of phrases with verbs of thermal semantics Eng. burn, fire, it is important to contrast, on the one hand, terminological compounds (both modern and traditional) stylistically more or less neutral, and figuratively expressive phraseological units, mostly explicitly predicative. In addition, for polysemantic verbs of thermal semantics Eng. burn, fire it is important to have an opportunity to appear as part of phraseological formations not only in personal but also in non-personal, in particular adjective forms. On the other hand, because of the verb affiliation of the key lexical component we can compare those cases when the term compound has a predicative character, and the verb appears in it in the personal form.

Key words: idiom, inner form, key lexical component, sense development, structure, semanteme, polysemy.